

جلوه‌های ایثار زنان در انقلاب و دفاع مقدس

سیدعلی اصغر موسوی*

مقدمه

حضور زنان در انقلاب، پدیده‌ای بی‌سابقه نیست. داده‌های تاریخی نشان می‌دهد که زنان ایرانی در طول تاریخ ایران در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی حضور فعال داشتند؛ چنان‌که پس از فرمان میرزای شیرازی در تحریم تنباکو، همسران ناصرالدین شاه به شکستن قلیان‌ها اقدام کردند و در نهضت جنگل، زنان گیلان با کمک‌های مادی و معنوی خویش، مبارزان را یاری رساندند.^۱ همچنین زنان ایران در طول چهل سال انقلاب هم در شکل‌گیری و پاسداری از انقلاب و در هشت سال دفاع مقدس مهم‌ترین نقش را ایفا کردند؛ از این رو، امام خمینی علیه‌السلام فرمودند: «امروز زن‌های شیردل طفل خود را در آغوش کشیده و به میدان مسلسل و تانک درخیمان رژیم می‌روند. در کدام تاریخ، چنین مردانگی و فداکاری‌ای از زنان ثبت شده است».^۲

---

* پژوهشگر ادبیات و هنر دینی.

۱. جمعی از نویسندگان؛ *انقلاب چهل‌ساله*؛ ص ۱۸۵.

۲. امام خمینی؛ *صحیفه امام*؛ ج ۳، ص ۵۱۲.

بر این اساس، بازخوانی حضور و ایثارگری زنان در عرصه نظامی و اجتماعی، از بایسته‌ها است. این نوشتار می‌کوشد این مهم را واکاوی کند.

جلوه‌های دفاع زنان از اسلام

اسلام دفاع را برای همه مسلمان اعم از زن و مرد، برای دفاع از جامعه اسلامی و دفع ضررهای احتمالی، واجب دانسته است؛^۱ از این رو، مستندات تاریخی، جلوه‌های بسیاری از حضور زنان در دفاع از اسلام را روایت کرده‌اند. بر اساس مکتوبات، «زنان صدر اسلام همراه با مردان در جنگ‌هایی مانند «جنگ احد»، حضور داشته‌اند. از جمله آنان نسیبه جراحه، ام عطیه انصاری، ایمن همسر عمرو بن جموح و ام‌ایمن دختر ثعلبه بن عود هستند.^۲ همچنین حضرت زهرا علیها السلام در عرصه‌های مختلف حضور داشت؛ چنان‌که در جنگ احد که رسول خدا صلی الله علیه و آله جراحت برداشت، حضرت زهرا علیها السلام آن جراحت‌ها را شست و شو داد و بست.^۳ همچنین نقش مؤثر زنان در نهضت کربلا و دوران پس از امام حسین علیه السلام، گوشه‌ای از مشارکت همه‌جانبه آنها در صحنه‌های دفاع از اسلام و ارزش‌های الهی است.^۴

ایثار و فداکاری زنان ایران در انقلاب و دفاع نیز ستودنی است. زنان ایران در دوران ۸ سال دفاع مقدس، نقشی برجسته داشتند و اثبات

۱. الهه و کیلی؛ «اسلام و نقش زنان در عرصه دفاع»؛ ص ۵۶۹.

۲. ر.ک: محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۱۳، ص ۲۴۵.

۳. سیدعلی اصغر موسوی؛ فاطمه علیها السلام، مادر تمام خوبی‌ها؛ ص ۵۹.

۴. الهه و کیلی؛ «اسلام و نقش زنان در عرصه دفاع»؛ ص ۵۷۰.

کردند که شخصیت زن در تبعیت از الگوهای غربی نیست، بلکه چیزی که بر ارزش آن‌ها می‌افزاید، فداکاری و آرمان‌های دینی است؛ از این رو، امام راحل فرمود: «بانوان عزیز ما اسباب این شدند که مردها هم جرأت و شجاعت پیدا کنند. ما مرهون زحمات شما خانم‌ها هستیم.»^۱ ایشان همچنین فرمودند: «شما رهبران نهضت هستید. بانوان، رهبر نهضت ما هستید؛ ما دنباله آن‌ها هستیم. من شما را به رهبری قبول دارم و خدمتگزار شمایم.»^۲

الف) عرصه‌های نظامی

۱. حضور زنان در جبهه جنگ

در آغاز جنگ تحمیلی زنان همدوش مردان علیه ارتش عراق در مناطقی همچون ایلام، کردستان، آبادان، دهلران و... می‌جنگیدند؛ اما درگیری در خرمشهر، نماد عزت زنان ایران در تاریخ معاصر است؛ چراکه آنان تا آخرین نفس و آخرین فشنگ در این شهر جنگیدند و شمار زیادی از آنان به شهادت رسیدند. «طبق برخی آمارها، از ۶ هزار و ۴۲۸ نفر شهید زن در طول سال‌های دفاع مقدس، ۵۰۰ نفر رزمنده بودند.»^۳

زنان رزمنده، با کندن سنگر، پر کردن خشاب اسلحه، حمل مهمات...

---

۱. امام خمینی؛ صحیفه امام؛ ج ۷، ص ۷.

۲. همان؛ ص ۱۳۲.

۳. آمار شهدا و ایثارگری‌های زنان در دوران دفاع مقدس؛ خبرگزاری صداوسیما؛ در:

مردان را برای جنگ یاری می‌کردند. طی مسافت طولانی و حمل صندوق‌های مهمات برای زنان بسیار دشوار بود، اما شوق به اسلام و خدمت به انقلاب اسلامی باعث شده بود که حتی با دست‌های خون آلود و زخمی، صندوق‌ها را جابه‌جا کنند؛^۱ از جمله ایشان، خواهران رزمنده آمنه وهاب‌زاده^۲، شهناز حاجی‌شاه^۳ و فاطمه نواب صفوی^۴ بودند.

۲. امدادرسانی و پرستاری در جبهه

زنان به عنوان پرستاران و امدادگران، شبانه‌روز در مناطق جنگی و غیرجنگی همراه پزشکان و پرسنل درمان، به رزمندگان کمک می‌کردند. حجم سنگین مجروحان جنگی در عملیات‌ها و پشتیبانی به موقع درمانی یاد و خاطره این فرشتگان سفیدپوش را در ذهن تاریخ

---

۱. غلامرضا گلی زواره؛ «زنان سنگردار در نبرد خرمشهر»؛ ص ۲۲.

۲. ایشان در عملیات تأمین‌الائمه و بیت‌المقدس حضور داشته‌اند.

۳. شهید حاجی‌شاه در جریان نبرد خرمشهر مردانه می‌جنگید. با وجود شدت درگیری‌ها در آن روزها، کسی ضعیفی از ایشان ندید. ایشان زمانی که آمده بود برای سنگرها غذا ببرد، همراه یکی از دوستانش شهناز محمدی، بر اثر اصابت ترکش خمپاره، به شهادت رسیدند (زهرة شریعتی؛ «زن در آیینة دفاع مقدس» (۱)؛ ص ۵۶).

۴. برادر جانباز، ایران‌خواه، درباره‌ی ایشان چنین می‌گوید: «خانم فاطمه نواب صفوی، نوه‌ی شهید نواب صفوی، به عنوان دیده‌بان به طرف بهمن‌شیر رفته بود. او با اطلاعات مؤثر و مفیدی که از موقعیت دشمن می‌داد، در موفقیت عملیات نقش تعیین‌کننده‌ای ایفا کرد. در آخرین دیدار، او را در حالی دیدم که پیکر شهیدی را با خود حمل می‌کرد. معلوم شد که از یک عملیات موفق چریکی بازمی‌گردد» (زهرة شریعتی؛ «زن در آیینة دفاع مقدس» (۲)؛ ص ۵۶).

ایران ماندگار کرده است. «یکی از پزشکان می‌گوید در اتاق عمل مشغول جراحی یک رزمندهٔ مجروح بودم؛ در همان لحظات طاقت فرسا، حملهٔ هوایی دشمن آغاز شد. تیم پزشکی و پرستاری تصمیم گرفتند اتاق عمل را ترک نکنند؛ تا اینکه عمل جراحی با موفقیت انجام شد و رزمنده سلامتی‌اش را به دست آورد»^۱.

ب) عرصهٔ پشتیبانی در پشت جبهه

۱. حمایت مادی و عاطفی رزمندگان

در اغلب جنگ‌ها، حتی جنگ‌های اول و دوم جهانی، می‌بینیم که زنان در پشت جبهه، در تلاش و حمایت از سربازان خود در جبهه‌ها بودند؛ اما یکی از بارزترین حمایت‌ها در جنگ تحمیلی اتفاق افتاد و آن حضور زنان انقلابی ایران در ستادهای پشتیبانی برای تدارک اقلام موردنیاز جبهه‌ها و حمایت‌های عاطفی بود؛ حضوری که نمونه‌ای از وحدت اسلامی بود. هدیه دادن طلاها و لوازم خانه تا پخت نان محلی^۲، و دوخت و بافت لباس‌های رزمندگان تا نوشتن نامه و دادن قوت قلب و حمایت در اعزام کاروان‌های جنگ، همگی نمودهایی از فداکاری زنان است. همچنین بسیاری از زنان در شست‌وشوی

---

۱. احمد الهی؛ «جلوه‌هایی از حضور زنان استان مرکزی در هشت سال دفاع مقدس»؛

درد: <http://www.irna.ir/markazi/fa/News/81324684>

۲. برای نمونه، خانم زارعی که بانویی شصت ساله بودند، در زمان عملیات، ۲۴ ساعته نان می‌پخت و در آشپزخانهٔ شهید چمران، روزانه ۵۰ هزار نفر را غذا می‌داد؛ آشپزهای حاضر در آن، بیشتر خانم‌ها بودند (واحد مطالعات زنان و خانوادهٔ بسیج دانشجویی دانشگاه تبریز؛ *پرده‌نشینان سر هستی*؛ ص ۱۴۱).

لباس‌های رزمندگان مشارکت می‌کردند و تعداد زیادی از آنها شیمیایی شدند.^۱ امام نمونه خوبی را نقل می‌کند که حاکی از ایثار زن ایرانی است: «این جانب در طول این جنگ صحنه‌هایی از مادران و خواهران و همسران عزیز از دست داده دیده‌ام که گمان ندارم در غیر این انقلاب نظیری داشته باشد؛ و آنچه برای من یک خاطرة فراموش‌نشده است - با این که تمام صحنه‌ها چنین است - ازدواج یک دختر جوان با یک پاسدار عزیز است که در جنگ هر دو دست خود را از دست داده و از هر دو چشم آسیب دیده بود. آن دختر شجاع با روحی بزرگ و سرشار از صفا و صمیمیت گفت: «حال که نتوانستم به جبهه بروم، بگذار با این ازدواج، دین خود را به انقلاب و به دینم ادا کرده باشم. عظمت روحانی این صحنه و ارزش انسانی و نغمه‌های الهی آنان را نویسندگان، شاعران، گویندگان، نقاشان، هنرپیشگان، عارفان، فیلسوفان، فقیهان و هر کس را که شماها فرض کنید، نمی‌توانند بیان یا ترسیم کنند؛ و فداکاری و خداجویی و معنویت این دختر بزرگ را هیچ‌کس نمی‌تواند با معیارهای رایج ارزیابی کند».^۲

۲. پاسداری از انقلاب اسلامی

حقیقت این است که جنگ به منظور حفظ و صیانت از انقلاب صورت گرفت؛ بر این اساس، مادران، همسران، دختران رزمندگان اسلام و شهدای انقلاب و جنگ تحمیلی، در حقیقت حافظ اصلی انقلاب اسلامی به شمار می‌آیند؛ از این رو، امام خمینی می‌فرماید:

۱. الهام قلی‌زاده؛ ویژه‌نامه زنان روزنامه صبح نو؛ ص ۲.

۲. امام خمینی؛ صحیفه امام؛ ج ۱۶، ص ۱۹۴.

«زنان حق بیشتری از مردان دارند، زنان مردان شجاع را در دامان خود بزرگ می‌کنند. اگر زنان شجاع و انسان‌ساز از ملت‌ها گرفته شوند، ملت به شکست و انحطاط کشیده می‌شود».^۱ در هشت سال دفاع مقدس، همواره خانواده‌ایثارگران در صف اول دفاع از آرمان‌های انقلاب اسلامی بودند. در اینجا به برخی از این نمونه‌ها اشاره می‌کنیم.

یک تشویق فرزندان و همسران به حضور در جبهه

اغلب یاران انقلاب اسلامی قبل از شروع جنگ، در شکل‌گیری انقلاب و دفاع از ارزش‌های آن، تمام همت خود را به کار گرفته بودند تا اینکه یورش صدام به ایران اسلامی در تابستان سال ۵۹ پیش آمد و این امر همه مادران، همسران و دختران را بر آن داشت که پا در میدان مبارزه با کفر جهانی بگذارند و با تمام توان به مبارزه با آنان برخیزند؛ از این رو، مادران بسیاری، به تاسی از حضرت زهرا علیها السلام و حضرت زینب علیها السلام فرزندان خود را برای حضور در جبهه‌ها تشویق کردند و ثمره آن، شهادت میوه زندگی‌شان بود. حاجیه خانم حلیمه سجادیان، همسر و مادر چهار شهید، می‌گوید: «هر بار که خبر شهادت فرزندانم را می‌آوردند، در حالی که اشک شوق بر چهره‌ام بود و رو می‌پوشاندم تا مبادا دشمن شاد شود، دلم آرام بود و خوشحال بودم از اینکه خداوند متعال شهادت را نصیب خانواده‌ام کرد و هرگز فراموش نمی‌کنم آن روزی که خبر شهادت همسرم را به من دادند، وجودم پر از حسرت و اندوه شد که از غافله عشق جا ماندم».^۲

۱. همو؛ صحیفه نور؛ ج ۵، ص ۱۵۴.

۲. گروه جهاد و مقاومت مشرق؛ «سبک زندگی در خانواده ۵ شهید «سجادیان»؛ در:

نه‌تنها مادران که همسران بسیاری از رزمندگان شهید نیز شوهران خود را راهی جبهه می‌کردند و خود بار زندگی را به دوش می‌کشیدند و سختی‌ها را تحمل می‌کردند. همچنین در صحنه‌های پشتیبانی فرهنگی و اجتماعی برای همیاری خانواده‌های رزمنده و دلجویی از خانواده‌های مجروحان و جانبازان و خانواده‌های شهدا فعالیت می‌کردند.

دو) عمل به وصیت شهدا مبنی بر حمایت از ولی فقیه

اغلب خانواده‌های شهدا نکاتی مشترک را در وصیت‌نامه عزیزانشان شاهد بودند که بارها آنها را متذکر شده‌اند؛ از جمله: «انقلاب را تنها نگذارید»؛ «پیرو ولایت فقیه و راه انقلاب اسلامی باشید»؛ و «مسیر شهدا را دنبال کنید و از خانواده شهدا حمایت کنید».

برای عمل کردن به وصایای شهدای، اغلب خانواده‌ها تمام همت خود را وقف انقلاب و اهداف و آرمان‌های آن کرده بودند. در طول چهل سال تاریخ انقلاب اسلامی، خانواده‌های ایثارگران اولین کسانی بودند که با استکبار مبارزه کردند. حضور در راهپیمایی‌های روز قدس، ۲۲ بهمن، سالگرد دفاع مقدس، هفته بسیج، سالروز مبارزه با استکبار، حضور همه‌جانبه در انتخابات و رعایت حجاب و عفاف و حمایت از مسئولان انقلاب و ولی فقیه، از فعالیت‌های ممتاز خانواده ایثارگران بوده است.

سه) تبلیغ در پشت جبهه

در جنگ‌های ایدئولوژیک، همیشه افراد کارشناس دینی در امور معارفی و مذهبی، برای روحیه دادن و آموزش افراد و بالابردن روحیه

دینی مردم حضور پیدا می‌کردند؛ چنان‌که در جنگ صفین در سپاه امیرالمؤمنین علی علیه السلام تعدادی از «بانوان شاعر و خطیب»^۱ حضور داشتند که رزمندگان و جهادگران سپاه امام را به منظور مقابله با سپاه معاویه، تشویق می‌کردند.

در دفاع مقدس نیز به حضور زنانی از قشر دانش‌آموخته‌های حوزه علمی نیاز بود که برای خانواده‌های رزمندگان جلسات معارف اسلامی، همچون جلسات قرآن، احکام، عقاید و انقلاب اسلامی در مناطق محروم، عشایر شیعه و اهل تسنن برگزار کنند. «متأسفانه اینان به شکل‌های مختلف و ایجاد جنگ روانی دشمن، گاه مورد هجمه کسانی همچون مزدوران کومله و منافقان قرار می‌گرفتند. زمانی که منافقان می‌دیدند جنگ روانی بی‌اثر مانده، بعد از شناسایی بانوان طلبه، دست به ترور می‌زدند. اما اینان بی‌توجه به اقدامات دشمن، در طول جنگ، به حضور تبلیغی خویش در جبهه‌های غرب ادامه دادند که حاصل آن ۴۳۴ شهید در کردستان است»^۲.

---

۱. در جنگ صفین تعدادی از زنان کوفی با اشعارشان امام را ستایش و فضایل آن حضرت را بازگو می‌کردند و سپاه عراق را بر ضد شامیان برمی‌انگیختند (ر.ک: ابن‌اعثم؛ الفتوح؛ ج ۲، ص ۱۰۱؛ طبری؛ تاریخ طبری؛ ج ۶، ص ۲۴۳).

۲. اصغر رضوانی؛ «جلوه‌های حضور زنان بسیجی در دفاع مقدس»؛ روزنامه رسالت، یکشنبه ۴ بهمن ۱۳۸۸ش.